

## אחרית דבר לרומן זיכרון הגוף

### אורית ואקנין-יקותיאלי

"קונסטנטין התפרצה בתוכי כמעין.  
אני שותה לרוויה מן הזיכרון, גבירתי,  
כל הגעגוע הזה אלייך" (עמ' 67).

עם סיום קריאת הספר הפך הסיפור אצלנו הקוראים לזיכרון, והצטרף לרבדים של זיכרונות הגוף ולחלומותיה של אחלאם. כיצד נוכל לעבור ברגע אחד מהפואטיקה המיוחדת שלה לעמדה מתבוננת ומסכמת בלי לרמוס את הזיכרון?

את הספר הזה לא יכולתי לקרוא אלא דרך זיכרוני שלי. אני קוראת בו את אמי, בת קונסטנטין, המספרת על משפחתה, על עירה ועל מולדתה הנשזרות יחדיו בחזיון הגשרים השב ונגלה בין דפי הספר. דרך זכר גשרי קונסטנטין (ואכן באחד התרגומים לאנגלית הספר נקרא *The Bridges of Constantine*) ציירה אמי לבנותיה כאב, אכזבה של גלות בתוך מולדת חדשה ואהובה, וקריעה ממולדת שאבדה לנצח. בדומה למתחולל בספר, במלחמה בין השפה הלאומית לשפה הדיאספורית, הקולוניאלית, בין שפת האויב לשפת הריבון החדש, החייתה אמא עבורנו בעברית את קונסטנטין בתיאורי הגשרים, השכונות, הוואדי העמוק, המערות והפחד מהשדים והשדות אשר שכנו בהן. היא עשתה זאת בקול מונמך מעט ומבויש מפני המודרנה המטהרת מהמקומי, מהנשי ומהמטפיזי, ושתה אותנו בהתלבטות שדרשה להכריע בעת הזאת בין שפות נשיות וגבריות, שולטות ונשלטות, מקומיות ולאומיות. כהתלבטויות הספר ממש.



אחלאם מסתע'אנמי נולדה ב-1953 לאב לוחם שחרור אלג'ירי אשר הוגלה לתוניסיה במהלך המאבק לעצמאות ארצו. עם קבלת העצמאות בשנת 1962 שבה משפחתה לאלג'יריה, ואביה מונה למשרה בכירה בממשלה. השאלה הפוליטית נקשרת בספר למאבקים אחרים, הקשורים בעצמאות, תרבות ושפה. באותן שנים כתשעים אחוזים מתושבי אלג'יריה לא ידעו כלל קרוא וכתוב. אלה שידעו קראו צרפתית, ורק כשלושים אחוזים מהם יכלו לקרוא גם ערבית ספרותית. זאת ועוד, לשישים אחוזים מתושבי אלג'יריה שימשה הצרפתית בחיי היומיום שפה שנייה לאחר הערבית האלג'ירית המדוברת והתמזיע'רת (השפה הברברית המקומית).

נוכח מציאות זו, אחת מהכרזות הראשונות של אחמד בן-בלה, איש ה-FLN (החזית הלאומית לשחרור), אשר עם שחרורו מהכלא הצרפתי נתמנה לנשיא אלג'יריה הראשון, הייתה – "אנחנו ערבים!", וכחלק מהליך בניין המדינה שהוביל פתח בקמפיין ערביזציה. הערבית הספרותית הוכרזה כשפה הרשמית והלאומית במדינה החדשה על בסיס אידיאולוגיה שקבעה כי על החברה האלג'ירית לחזור לשורשים, שנחשבו בקרב האליטה השלטת לשורשים ערביים. ואולם בניגוד לקביעה שיש לנטוש את הצרפתית, שפת האויב, לטובת הערבית, שפת הקוראן והאסלאם, רבים סברו שצרפתית היא שפת המודרנה, המדע והטכנולוגיה, ולכן יש להמשיך ולהשתמש בה.

שנות שלטונו של בן-בלה התאפיינו בנטייה לדיקטטורה. הוא הוציא מן החוק את כל המפלגות מלבד ה-FLN והצר בהתמדה את צעדיהם של שותפיו במפלגה, עד שלבסוף, ביוני 1965, הודח מן השלטון בהפיכה צבאית בידי סגנו, הנארי בומדיין, שהיה גם שר ההגנה. בומדיין, שאף הוא נטה לשלטון יחיד, הוביל מדיניות של תיעוש, הלאמה, כלכלה סוציאליסטית וחזוק מגמת הערביזציה. הוא חייב את עובדי המדינה ללמוד ערבית ולהשתמש בה וכפה לימודי ערבית בבתי הספר.

אחלאם מסתע'אנמי הייתה בת הדור הראשון שזכה ללמוד ערבית באלג'יריה. בגיל 17, במקביל ללימודיה, החלה להגיש תוכנית רדיו יומית, "המסאת" (לחישות), והפכה לדמות מוכרת במדינה. זמן קצר אחר כך הייתה לאישה הראשונה באלג'יריה שפרסמה קובץ שירים בערבית. סמוך לגיל עשרים פגשה את העיתונאי וההיסטוריון הלבנוני ג'ורג' אלר'אסי. השניים התאהבו, התחתנו והיגרו לפריז ב-1976.



לאחר מותו של בומדיין ב-1978, המשיך הנשיא החדש אלשאדלי בן-ג'דיד בקידום הערביזציה כחלק ממהפכה תרבותית השואפת להחיות עבר ערבו-מוסלמי מזומיין ולהתחבר עם העולם הערבי המהפכני המתנגד למערב האימפריאליסטי. אך הרפורמה לא הביאה למהפך הצפוי. אמנם תוכניות הלימודים נלמדו בערבית, אבל תלמידי התיכון עדיין למדו במידה רבה בצרפתית, ובאוניברסיטאות נדרשה צרפתית ברוב החוגים. הפער בין האידיאולוגיה למציאות הוביל למשבר זהות אצל סופרים אלג'יריים בני התקופה, שלמעשה כתבו רק בצרפתית. הסופר מאלפ חדאד (אשר לו מקדישה מִסתע'אנמי את הספר) קונן על כך שהוא "מרגיש" בערבית אבל יכול לבטא את מחשבותיו בכתב רק בצרפתית. ביקורת עצמית זו, שהתחברה לביקורת חברתית, הביאה חלק מן הסופרים האלג'יריים לצאת לגלות, ואחרים, כמו מאלפ חדאד, פשוט חדלו לכתוב.

לאחר שורה של משברים כלכליים וחברתיים בסוף שנות השמונים פתח הנשיא בן-ג'דיד את המערכת הפוליטית באלג'יריה ואִפשר ריבוי מפלגות. ייתכן שבהשפעת הפתיחות של אותן שנים פחתו אצל סופרים אלג'יריים רגשות האשם ביחס לשימוש בצרפתית. הסופר יאסמינה ח'דרא (שם העט של מִחמד מולסהול), הנחשב לסופר האלג'ירי המתורגם ביותר בעולם, אמר אז שהוא לא מבין מדוע מתייחסים לצרפתית כאל מחלה שיש להתבייש בה, והוסיף שבגלל היחס הזה איבדה אלג'יריה סופרים חשובים כמו מאלפ חדאד.

ב-1991 החלה מלחמת האזרחים באלג'יריה. בבחירות שנערכו באותה שנה זכתה "חזית ההצלה האסלאמית" (FIS) בסבבי הבחירות הראשונים. מחשש שמא תעלה לשלטון ממשלה אסלאמיסטית, הצבא ביטל את תוצאות הבחירות, תפס את השלטון והדיח את בן-ג'דיד. במאבק שהתפתח בין הזרוע הצבאית של חזית ההצלה לצבא נהרגו בשנים הבאות כמאה אלף איש, עד להפסקת אש בסוף שנות התשעים.

באותה תקופה חייתה מִסתע'אנמי בצרפת. היא למדה סוציולוגיה בסורבון וקיבלה דוקטורט בשנת 1982. מחקרה עסק באי-הבנות ובאי-נוחיות בין שני המינים בחברה האלג'ירית, ופורסם בשנת 1985 בספר שכותרתו **אלג'יריה: נשים וכתובה**. ב-1993 היגרה מצרפת ללבנון ושם הציעה לבית ההוצאה לאור דאר אלאדב לפרסם את ספרה **ד'אפרת אלג'סד** (זיכרון הגוף). העורך, שעמד על האיכות הנדירה של הספר אשר הדהד את האכזבה של דור שלם של ערבים לאחר הדה-קולוניזציה, פרסם אותו מייד, והספר זכה להצלחה חסרת תקדים. מאז יוצאת מהדורה ערבית חדשה של הספר כמעט בכל שנה, ועד כה

נמכרו ממנו יותר ממיליון עותקים. הספר תורגם לאנגלית בשתי גרסאות, לצרפתית, לאיטלקית ולשפות נוספות. ספר זה וספרים נוספים שכתבה מְסַתֵּע'אנמי, ועובדת היותה הסופרת האלג'ירית הראשונה שפרסמה בערבית, זיכו אותה בשלל פרסים ערביים ובינלאומיים.

אף שקשה לקרוא את הספר במנותק מן המאבק בין שפת הכובש לשפת הנכבש, ברור שהוא מתייחס להרבה יותר משתי שפות, ובייחוד לשפות המרובות ביחסי גברים ונשים. מְסַתֵּע'אנמי כותבת את סיפורה של שפה גברית שמציירת כדי לרפא את פצעיה אך אינה מסכימה להתיישר עם הגברתנות הצבאית של השולטים באלג'יריה, אשר על בסיס הזכות הבלתי ניתנת לערעור של המאבק בכובש הצרפתי גזלו את המהפכה מהחולמים ונעשו עושקיה החדשים של המדינה. היא מתארת את הכוח המחיה והממית של מאבק לאומי, אשר מקנה חירות אך גם משאיר כחוקה בגופו את שפת המאבק האלימה ומפנה אותה כלפי נשות הארץ, ענייה ולוחמי החירות שהפכו בן לילה לאויבי השלטון. היא כותבת דרך ח'אלד, ובכך מציעה שפות מורכבות בלי לטשטש את עמדתה/ו הברורה: ערבית היא שפתנו, קונסטנטין היא המולדת שאותה נכאב, נבכה, ונציל בערבית. גיבורי הרומן נעים בין כתיבת המקומי – הנוף של קונסטנטין, נשיותה ונשותיה, יופייה ויפי עולמן – לבין הספרות העולמית העשירה, והצרפתית שלכאורה מציעה חופש לנשים, שלכאורה מדוכאות בידי הגבריות הערבית. הדמויות מציעות גבריות ניואנסית ואלטרנטיבה לגברתנות הצבאית שמחצה את חלומות השחרור. שחרורן של הנשים אינו בדחיית הגברים האלג'ירים, קורבנות הקולוניאליזם וצורות הכוח שהותיר אחריו, אלא ביצירת חברות עימם, בציור גשרים בערבית לעתידה של אלג'יריה.

בשנת 1996, שנים אחדות לאחר פרסום ספרה של מְסַתֵּע'אנמי, אושר מחדש חוק המעבר לערבית כשפה הרשמית היחידה במדינה. האמזיע'ים (הברברים) המקומיים ראו בכך איום ישיר. מפלגותיהם הגיבו בזעם ודרשו להכיר גם בשפתם – התמזיע'ת – כשפה רשמית, משום שלטענתם היא שפתו של ציבור גדול במדינה. בתאריך שקבעה הממשלה ליום יישום הערביזציה נרצח הזמר האמזיע'י מעטוב לונאס, ומעשה זה הגביר עוד יותר את המחאה נגד הערביזציה והאסלאמיזציה, לרבות בתפוצה האלג'ירית בצרפת, ואת הדרישה להכרה בתמזיע'ת כשפה רשמית.

בבחירות שנערכו ב-1999 זכה עבד אלעזיז בוטפליקה. מאז עלה לשלטון הוא פועל למען סובלנות ופתיחות, ואף סלל את הדרך שהובילה ב-2016 להכרה בתמזיע'ת כשפה רשמית נוספת באלג'יריה. בד בבד עולה בהתמדה מספר דוברי הצרפתית באלג'יריה, וכיום היא נחשבת לקהילה דוברת מכוון ון ליר, ז'בוטינסקי 43, ת.ד. 4070, ירושלים 9104001, טלפון: 02-5605222, פקס: 02-5619293, דואר אלקטרוני: [info@maktoobooks.com](mailto:info@maktoobooks.com)





מכתוב | ספרות ערבית בעברית  
مكتوب | أدب عربي بالعبرية

הצרפתית השנייה בגודלה בעולם. המתח בין הצרפתית לערבית, המובע בספרה של מִסתע'אנמי, טרם התפוגג. הסופר פאתב יאסין הצהיר: "אני כותב בצרפתית משום שצרפת פלשה לארצי ואחזה בה כל כך בחוזקה עד שאני מוכרח לכתוב בצרפתית כדי לשרוד. עם זאת, שורשי הערביים והברבריים עודם חיים". אלבר ממי טען שהצרפתית פוגעת בשפת האם ומחוללת "דרמה לינגוויסטית" אצל כותבים מוגרבים הנאלצים לקיים בתוכם שני עולמות נפשיים ותרבותיים השרויים בעימות מתמיד. סופרים אחרים טענו לעומת זאת שדווקא הכתיבה בצרפתית מסייעת להם לרכוש מחדש את מורשתם האבודה ולהבטיח את זהותם; כך הפכה מבחינתם שפת הכובש לכלי נשק בידי הסופר הפוסטקולוניאלי, נשק שבעזרתו הוא מגרש את האויב הקולוניאלי ואת מורשתו.

היד שנגדמה לעולם לא תשוב ותצמח, והזיכרון של היעדרה לעולם לא ייעלם. אבל היצירה והכוח שמלווה את הניסיון לרפא, לזכור ולשכוח בשפה, בציור, באהבה ובגוף, משאירים אותנו עם כאב על המולדת, על עצמנו, אבל גם עם לא מעט תקווה.

